

Неке чињенице из историје ћирилског писма у Босни

О називу и карактеру, о постанку и историјском раз-
витку ћирилице у западним предјелима српскохрватског
језичког подручја, сачуване у рукописним споменицима
из тих крајева — Босна, Дубровник и Пољица у средњој
Далмацији, а и у штампаним књигама босанских фрање-
ваца, постоји прилично обимна литература¹⁾, у којој су о
споменутом питањима изнесена врло неуједначена и,
често, међусобно супротна мишљења.

Ако се данас опет враћамо овим питањима из области
наше културне историје, сматрамо да са већином наве-
дених истраживача и аутора није нужно полемисати, по-

¹⁾ В. Иван Берчић, Буквар старословенскога језика глаголским
писмени за читање црквених књига, Праг 1860. год; Ђиро Трухелка,
Босанчица. Принос босанској палеографији, Гласник Земаљског му-
зеја, Сарајево 1889. и Die Bosančica, Separat-Abdruckt aus Wissenschaftlichen
Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina II, 1894; Вид Вулегић-Вука-
совић, Ћирилица код пристаха римокатоличке цркве до свршетка
XVIII вијека у Босни и Далмацији итд., Споменик СА, књ. 39, Београд
1903; Петар Колендић, „Босанчица“, „босанско-хрватска ћирилица“ и
Дубровчани, Босанска вила XIX, Сарајево 1904; Е. Ф. Карскиј, Славјан-
ско енциклопедији, књига III Загреб 1942; В. М. Недељковић, О „бо-
скаја кирилловскаја палеографија, Ленинград 1928; Мате Тентор, Ла-
тинско и славенско писмо, Загреб 1932. и чланак о босанчици у Хрват-
санчици“, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ.
XXI, св. 3—4, Београд 1955; Јосип Хам, Старословенска граматика, За-
греб 1958; Венедикта Зелић-Бучан, Босанчица у средњој Далмацији,
Прилог 3. свеску издања Хисторијског архива, Сплит 1961; Грегор Чре-
мошник, Српска дипломатска минускула, Слово, књ. XIII, Загреб 1963;
Александар Младеновић, Прилог проучавању развитка наше ћирилице,
Књижевност и језик, св. 3, Београд 1965.

што су заблуде о босанчици²⁾ /убичајен и врло распрострањен назив за тзв. западну ћирилицу/ давно уклоњене. Након расправа Б. М. Недељковића³⁾ и Г. Чремошника⁴⁾, зна се да босанчица није ништа друго до једна посебна варијанта ћирилског брзописног писма које представља наставак средњовјековног канцеларијског брзописа, а одликује се специфичним обликом појединих слова.⁵⁾

Из прегледане литературе се може закључити да, кад је ријеч о распрострањености босанчице у појединим вјерским, односно националним срединама у Босни, већина досадашњих истраживача наглашава, изричито, употребу тога писма само код католика и муслимана,⁶⁾ а њена се употреба код православних сасвим искључује пошто се, обично, сматра да су се православни досљедно држали црквене, односно старословенске азбуке.

Оваква схватања задржана су и до данас, а један од највећих разлога за то јесте недовољно истражена културна заоставштина православног становништва у Босни из времена када је босанчица била у нас у најширој употреби (17. и 18. вијек) и када је она, пошто је по својим

²⁾ Појам босанчица увео је још Ђ. Трухелка. (Ђ. Ђ. Трухелка, Босанчица.....) Од тада је у науци често нападан и одбијан, али се, упркос свему, па чак и упркос свом неадекватном значењу, задржао и до данас. Стога сматрамо да се, уколико се односи на тзв. западну ћирилицу, односно на брзописну варијанту ћирилице раширену у току XVII вијека и касније на западу српскохрватске језичке територије, поред свих замјерки које су у вези са називом босанчица изнесене, тај назив може, пошто је већ уобичајен, задржати.

³⁾ Б. М. Недељковић, о. с., стр. 271—284. У овој расправи дат је историјски осврт на питање босанчице у нас, а разобличена је и политичка позадина Трухелкине тезе о аутохтоности овога писма.

⁴⁾ Г. Чремошник палеографским методом доказује да се босанчица развила из дипломатског писма (минускуле), које се формирало у средњовјековној босанској дворској канцеларији и које се послјије пада Босне под турску власт употребљава на дворovima „босанских и херцеговачких санџак-бегова а и на дворovima бивших босанских а сада турских феудалаца који држе кршћанске писаре у својој служби, а једнако та дипломатска минускула живи и у католичким самостанима.“ (Да не би дошло до непоразума, морамо нагласити да је Чремошник, као и М. Решетар прије њега, употребљавао термин минускула за ону врсту писма за коју је у ћирилској палеографији подесио назив брзопис, за који смо се и ми одредили).

И Чремошник негативно оцјењује Трухелкино мишљење о босанчици и његову идеју да 1914. године излије посебна слова да би босанске историјске изворе могао штампати у оригиналном писму, јер „сваки познавалац развоја ћирилице на први поглед може видјети да лијевања слова представљају српску дипломатску минускулу, каква је, само мало модифицирана, живјела у Босни.“ (В. Г. Чремошник, о. с., стр. 131—132).

⁵⁾ Занимљиво је да се поједини аутори, кад је ријеч о броју специфичних слова, међусобно не слажу. Тако Берчић наводи Б, В, Д, Ч (В. И. Берчић, о. с., стр. 92); М. Тентор Ч, Б, Ж, Ћ (В. М. Тентор, Латинско и славенско писмо, стр. 152); Карски узима Б, Д, Ж, К, Г а затим као даље ознаке и С, Ђ, В, Т, Ц, Ћ (В. Е. Ф. Карскиј, о. с., стр. 177—179) и Хам В, Д, Ц, Т (В. Ј. Хам, о. с., стр. 70.)

⁶⁾ Овакве податке наводе сви аутори од Ђ. Трухелке до Б. Недељковића и Г. Чремошника, а Б. Зелић-Бучан иде и даље, те босанчицу сматра хрватским националним писмом или је зове хрватском ћирилицом (в. Б. Зелић-Бучан, о. с., стр. 7—9).

особинама била много ближа фонолошком систему српско-хрватског језика него стара ћирилица, представљала, у неку руку, народно писмо у правом смислу ријечи.

Истина, досадашња запажања могла су бити тачна уколико је ријеч о књигама литургијског карактера и садржаја, јер оне у то вријеме и не потичу из Босне него из других православних средина (Србије, а касније Војводине и Русије), те не могу, ни језички, а ни у погледу писма, бити одраз постојећег стања. Због тога је било вриједно проучити и писмо црквених књига у ширем смислу ријечи — парохијских књига (матичних књига рођених, вјенчаних, умрлих), те разних записа и канцеларијских аката у вези са газдовањем црквеном имовином и новцем (тзв. туторске књиге). И већ на првом кораку у смислу оваквих истраживања, наишли смо на резултате који ће употпунити досадашња наша сазнања о употреби босанчице у нас.

Наиме, у Музеју Старе српске православне цркве у Сарајеву као архивска грађа из историје те цркве у 17. и 18. вијеку чува се десетак докумената и рукописних књига, по садржају различитих, писаних босанчицом.⁷⁾ Навешћемо их хронолошки, тј. према времену њихова настанка и са насловима које носе у инвентарској књизи Музеја Старе цркве: Књига вјечитих споменова (сарандар-парусија) из 1681. године;⁸⁾ Књига помена-прилога (1689. године); Мали дефтер прилога за сиротињу (1699. година); Љетопис-дефтер Старе цркве (17. и 18. вијек); Благајна вјечитавих споменова (1732); Дефтер туторски (1734); Дефтер цркве сарајевске (1751); Књига кујунџијског еснафа за свијећу (1756—1896); Обрачун са клисарима (1775); Инвентар цркве сарајевске (1765); Благајна клисара цркве сарајевске (1778); и Благајна клисара (1782—1886).

Осим тога, готово у исто вријеме кад смо дошли до ових података, прегледајући рукописне споменике у Збирци рукописа и старих штампаних књига у Архиву САНУ, наиђамо на један рукопис, писан такође босанчицом.⁹⁾ Из записа на крају књиге види се да је рукопис преписан у

⁷⁾ До наведених извора дошла сам захваљујући предусретљивости протојереја Слободана Радовића, управника Музија Старе цркве.

⁸⁾ Морамо дати једну напомену у вези са датирањем. Означена година обично представља годину кад је књига установљена, јер иста књига служи за записивање и биљежење дуже времена, па у оним које су установљене крајем XVIII вијека и које се употребљавају и у току XIX вијека можемо пратити постепено ишчезавање босанчице и њено замјењивање грађанском ћирилицом.

⁹⁾ У Каталогу рукописа и старих штампаних књига од Љ. Стојановића рукопис је регистрован под бројем 104 (264).

Сарајеву 1714. године. То је зборник прича о чудесима пресвете Богородице. На почетку књиге стоји запис из којег се види да је књига преведена са грчког и да ју је на словенски превео у Светој Гори Самуило Бакачић, познати преводилац са грчког који је радио крајем 17. вијека. Бакачић је своје преводе писао старословенском (црквеном) ћирилицом,¹⁰ па уколико се православни нису служили босанчицом, не би имало смисла да се сарајевски препис пише тим писмом. Напротив, пошто је књига по свом садржају представљала не само религиозно-поучну него и забавну лектуру ондашњег човјека, вјероватно је превод намјерно писан тако да буде и својим писмом близак читалачкој публици којој је био намијењен. И још, на крају, можемо додати један необичан податак који, такође, иде у прилог нашој тези да босанчица, као варијанта ћирилског писма, није била ни код православних запостављена. У ризници Српске православне цркве у Високом чува се икона »Јерусалим« на којој се налази запис са именом дародавца, писан босанчицом. Чак су и наслови појединих композиција писани босанчицом, или, мјестимично, мијешаним словима брзописног и полууставног типа.¹¹

Сматрамо да на овоме мјесту, пошто је већ досад у литератури о томе доста писано, није потребно описивати облике појединих, за босанчицу карактеристичних слова, него ћемо само навести она која се јављају у нашим рукописима, а која се сматрају за посебну одлику босанчице.¹² То су, у првом реду, **положено б** (), **квадратно в** () и **угласто д** (), затим долази **т** са спуштеним потезима пречке до доње основне линије — **троного т**. **У** је увијек обиљежено **једнопотезним у** (). Такође се редовно јавља **грчко курзивно е** (), које неки аутори уврштавају у знакове карактеристичне за босанчицу. Изузе-

¹⁰ В. Енциклопедија Југославије, књ. 2, стр. 631.

¹¹ У XVII и XVIII вијеку појављују се у Босни слике познате у народу под називом »Јерусалим«. Таква слика не представља јединствену композицију већ је састављена из низа слика, а оне чине засебне композиције у којима су представљени најважнији мотиви из Старог и Новог завјета, а и из живота појединих светитеља. Све слике су концентрисане око представе града Јерусалима, који је и централни мотив слике, а уз сваку композицију налази се исписан наслов. (В. Ђ. Мазалић, Двије наше старе слике и њихов мајстор, Наше старине I, Сарајево 1953. и од истог аутора: Једно раније дјело сликара „Р“, Наше старине XVIII, Сарајево 1962.)

¹² Види напомену под бројем 5.

так чине тзв. широко е, које се јавља, понекад, за обиљежавање прејотираног е. Слово к се пише; обично, са једном правом и једном облом цртом (|С) или са обје обле ()(). Готово се редовно појављује ж са косим линијама које су написане једним потезом и које образују петљу на десној страни, а и брзописно з (иако не у свим текстозима). Заправо, з је изгубило свој ранији изглед и јавља се у змијоликом облику. Слово ч се јавља у неколико брзописних варијаната (Ч Ч Ч Ч), али не и у облику виљушке без дршке, какво се најчешће јавља у досад описаним типовима босанчице. Старословенски знак ћерв (⚭) се не појављује. Знаци ђ, ђ се употребљавају редовно, али се у писању понекад замјењују. Слова г, п, ш се не јављају у облицима какви су описани код аутора који их узимају као особености босанчице.

Што се ортографије тиче, наш материјал, као и већина старих рукописа, показују доста неуједначености и недоследности. Систематско описивање граfiјских особина, с обзиром на циљ нашега чланка, није потребно, па ћемо се задржати на овоме питању само онолико колико је потребно да бисмо неке ортографске особине ових текстова упоредили са ортографијом других ћириличких босанских текстова (фрањевачких), затим дубровачких и далматинских.

Пошто се текстови писани босанчицом највише разликују по начину обиљежавања палаталности, обратимо пажњу, у првом реду, на ту правописну особину.

1. Обиљежавање љ, њ. Често палаталност ових консонаната није обиљежена: кошуле (акуз. пл.), чешла (ген. сл.), васе држителя (сведржитеља), кнѣге, негов, итд. Много је већи број примјера у којима иза л, н стоји прејотирани вокал а (|а) или у (|у): пол |а, бол |а рѣ поставл |а мо, Радон |а, хил |а даа (ген. пл.), лю |а дие, а само у облицима при својне замјенице 3. лица нашли смо да је њ обиљежено са: нѣ: нѣ гову, нѣ го ва. Осим тога, љ је у неким примјерима обиљежено са лі (Хрѣ |лі е ва, Вѣ |косавл |і е в).

2. У страним ријечима палатално к (пored његова нормалног српскохрватског рефлекса — ђ, које се понекад замјењује са ч: ђур |а — чур |а и слично) обиљежава се са к |а: к |е бе |а, к |е ме |а (ген. сл.). У примјеру Вучи |к |е ви |а имамо српскохрватско ђ обележено са к |а. Понекад се палатално к обиљежава и са к |у: к |у р |а.

3. Прејотирани вокали |а, |у стоје често иза ђ: п |а |а |а, ку |а.

4. Иако је врло широко заступљена употреба прејотираних вокала за ја, ју: **Дам њ н ђ**, **њ нко**, **Сто њ н ђ**, **миње њ**, **њ пию**, **брою**, **братию**, глас **ј** је обично обиљежен десетерачким и (і): **Даміан ђ**, **кутиіа**, **Мариановић ђ**. Осим тога, послије слога са и мјесто ја пише се само а: Терзіа, Новаліа. **Прејотирано** е у свим положајима пише се са **е**, које се понекад у оваквој употреби означава посебном граfiјском варијантом (тзв. **широко е** — **ѣ**).

5. **Вокално р** долази без претходног **а**: **црвено**, **црковни**, **црква**, **мртваца**, **кр џ еніа**, а само понекад се пише са **р њ** (**мр њтаваца**) или се изнад р ставља апостроф (цр'вена).

Извјесна правописна шароликост и недоследност докумената писаних босанчицом и раније је запажена. То су, уосталом, увијек и истицали истраживачи овога писма.¹³⁾ Правописне карактеристике наших докумената показују знатне разлике у односу на правопис докумената насталих у Далмацији и Дубровнику писаних босанчицом, а разликују се и од ортографије у дјелима босанских фрањеваца, која је у знатној мјери настала под утицајем италијанског језика и његова правописа, нарочито при обиљежавању **љ**, **њ**. Као опћа црта ортографије наших текстова могао би се нагласили велики утицај српског средњовјековног правописа, што је и разумљиво с обзиром на традицију и вјерску и културну оријентацију православног становништва у Босни.

На крају бисмо још могли додати да су, у вези са распрострањеношћу и употребом босанчице (западне ћирилице), досадашња испитивања и закључци доношени на основу њих били непотпуни због недовољног познавања факата. То се посебно односи на заступљеност босанчице код православних у Босни, јер је босанчица као варијанта ћирилског брзописног писма била прихваћена и од стране православних на том терену, те је представљајући опће национално писмо, значила је наставак традиције ћирилске писмености у нас, дуге неколико вијекова.

¹³⁾ В. Вл. Мошин, Ћирилски рукописи ЈАЗУ, I дио, Загреб 1955. стр. 13—14.